

KONSTEN ATT DÖ SOM EN KRISTEN KRIGARE

Amiral Nils Stiernsköld och skeppsprästen Berthil vid Danzig år 1627

65

David Gudmundsson, doktorand i kyrkohistoria

FLOTTANS SKEPPSPRÄSTER

Operation Atalanta är den EU-ledda marina insats som på FN:s uppdrag syftar till att skydda fartyg i farvattnen utanför Somalias kust från piratattacker. Från april till augusti 2010 leddes insatsen från den svenska marinens *HMS Carlskrona*. Med på *Carlskrona* fanns, som brukligt är vid alla långvariga uppdrag, en fartygspastor eller skeppspräst. (För fartygspastorns egen berättelse se "Fartygspastorns loggbok HMS Carlskrona": <http://piratprasten.blogspot.com/>)

Att präster medföljer örlogsfartyg är en gammal företeelse i den svenska flottans och kyrkans gemensamma historia. Från det tidigmoderna Sverige finner vi det äldsta omnämmandet av präster på rikets krigsfartyg i Gustav Vasas skeppsrätt av år 1535. Skeppsrätter, eller sjöartiklar, är lagsamlingar för krigsflottan. I ett

En viktig del av personalian är just berättelsen om den avlidnes hädanfärd. Denna knyter an till den välutvecklade ars moriendi-traditionen, det vill säga konsten att dö – och här att dö som en miles christianus, en kristen krigare.

avsnitt om hur besättningen skulle dela upp bytet efter vunnen seger över ett fiendeskepp, står det att kaplanen (prästen) skulle ta den fientlige kaplanens kläder och värjor. Vad som avses med "värjor" är dock oklart då det inte förefaller helt sannolikt att prästerna verkligen var beväpnade. I sjöartiklarna från samma år återfinns de första föreskrifterna om prästernas uppgifter på fartygen: de skulle, som det heter, predika och kungöra Guds ord och hans heliga vilja och budord. Alla ombord var skyldiga att delta i gudstjänsterna. Den som försummade att delta eller visade bristande andakt vid gudstjänst skulle straffas genom att slängas i vattnet.

Skeppsprästernas närvaro i flottan ökade efterhand och blev omfattande under Erik XIV:s regeringstid på 1560-talet. Detta visas inte minst av att hela 34 präster var kommenderade på de 45 skepp som stod under amiral Jakob Bagges befäl år 1567.

Från 1500-talets mitt till slutet av 1600-talet utkom ett flertal sjöartiklar med allt tydligare föreskrifter för den kyrkliga verksamheten vid flottan. Till de viktigare hör de som kallas "Kristinas sjöartiklar" från 1644. Där omtalas för första gången ett amiralitetskonsistorium, vilket kom att leda arbetet vid flottans församlingar liksom ett domkapitel styr ett stift. Med flytten av flottans huvudbas från Stockholm till Karlskrona 1680 samt med 1685 års sjöartiklar fick amiralitetskonsistoriets och skeppsprästernas verksamhet, under ledning av amiralitetssuperintendenten, än fastare ramar.

Denna organisatoriska utveckling av den sjömilitära självården är sedan länge väl kartlagd. Däremot vet vi inte mycket om hur skeppsprästernas verksamhet ombord på fartygen egentligen såg ut, vilket delvis torde bero på att vittnesmålen i det historiska källmaterialet är fåtaliga. Men i en berättelse om sjöslaget vid Danzig år 1627 synliggörs vad en skeppspräst kunde ha att uträtta.

SLAGET PÅ DANZIGS REDD 1627

I november 1627 låg amiral Nils Stiernsköld med en flotta om sex fartyg utanför Danzig med uppgift att avskärma stadens handel. Danzigborna hade under hösten låtit rusta en flotta om tio fartyg som leddes av amiralen Arent Dijkman, och den 18 november seglade Dijkman ut för att ta upp striden med Stiernsköld. Stiernsköld hade då endast två fartyg att möta fienden med, eftersom fyra skepp på grund av motvind eller stiltje var förhindrade att ansluta till striden.

Striden gick till så, att Dijkman förde sina skepp strax intill de svenska, fyra mot Stiernskölds amiralskepp *Tigern* och fyra mot det mindre *Solen*. När *Solen* övermannades av fienden lät befälhavaren antända krutdurken och spränga fartyget i luften. Lika hopplöst var snart läget på *Tigern* som bordades från flera håll, samtidigt som Stiernsköld sårades svårt av två muskötikulor. När hoppet tycktes helt ute även för *Tigern* lät Stiernsköld beordra att skeppet skulle sprängas, vilket dock misslyckades. I nästa stund slet istället en kanonkula av amiralens vänstra arm och lämnade honom döende medan fienden intog skeppet.

NILS STIERNSKÖLDS DÖD

Det var berättelsen om hur Nils Stiernsköld fick de skador som kom att ta hans liv. En detaljerad skildring av Stiernskölds dödsstund återfinns i den likpredikan som hölls vid Stiernskölds begravning i oktober 1628 av Laurentius Paulinus Gothus, då biskop i Strängnäs och senare ärkebiskop i Uppsala. I predikans avslutning tog biskopen upp hur det gick till när Stiernsköld dog, eller som det heter, hans ”Dödhelighe affgång.” Där beskrevs hur amiralen efter att ha sårats för tredje gången kallade till sig prästen och fältskären: Stiernsköld lät först skära av den skadade armen...

...och kallade strax Presten, hwilkens namn war (Bartholdus), och sadhe till honom: Her Berthil giffwer mig min affskedh ifrå thenna werlden, thet han och strax gjorde, Och effter en herligh Bekennelse, tillsadhe honom i Jesu namn, syndernas förlåtelse, och effter hans stora lengtan, meddelte honom Herrans högwerdigha Sacramente. Ther effter gaff H.N. sigh wäl tilfridz, och laas på nytt up Trones articklar, Och när han kende at tidhen nalkades, fattade han med sina blodigha hand, Prästens hand och sadhe: Käre Her Berthil,

sägber nu intet annat för migh, utan Herre Jesu Annamma min Anda, och ther effter affsompnade han i Herranom, lijka som uthi en sööt sömpn.

Vad hände enligt denna skildring i amiralens dödsstund? Först avgav amiralen syndabekännelse, varpå prästen Berthil meddelade honom syndernas förlåtelse. Sedan utdelade Berthil nattvarden till den döende, varefter amiralen läste trosbekännelsen. Slutligen tog amiralen Berthils hand och uttalade i dödsögonblicket vad som liknar Jesu ord på korset enligt Lukasevangeliet.

KONSTEN ATT DÖ

Naturligtvis kan vi inte veta om det verkligen gick till så här, även om det inte finns någonting som talar emot att Berthil meddelade syndaförlåtelsen och utdelade nattvarden till den döende. Skildringen ingår i den del av likpredikan som vanligen benämns ”personalia”, det vill säga en avslutande del där den avlidnes levnad tecknas. En viktig del av personalian är just berättelsen om den avlidnes hädanfärd. Denna knyter an till den välutvecklade *ars moriendi*-traditionen, det vill säga konsten att dö – och här att dö som en *miles christianus*, en kristen krigare.

Både *ars moriendi*-traditionen och personalierna omfattar vissa idealtyper, bland annat just nattvardsberedelse och att den döende i slutskedet återoppar en bibeltext. Att man fäste stor vikt vid detta moment visas inte minst av att en del av den långa titeln till denna likpredikan lyder ”... och effter en Christeligh beredelse til dödhen med innerlighe Böner til Gudh, och Herrans Jesu Christi högwerdighe Natwards anammelse, Saleligha i Herranom affsompnade ...”

Ett annat samtida exempel på en hög militärs dödsberedelse är fältherren Johann Tserclaes Tillys. Tilly sårades dödligt i samband med svenskarnas övergång av Lech i april 1632 och under hans två veckor långa döds kamp fanns ständigt präster vid hans sida. När Tilly slutligen gav upp andan gjorde han det med ett krucifix i blickfånget och en förklaring om sin förtröstan på Gud på läpparna.

Möjligheten finns alltså att skildringen av amiralens dödsstund, och därmed av skeppsprästen Berthils förehavanden, följer stereotyper mer än faktiska förhållanden. Men det är inte troligt att personaliernas författare helt och hållet konstruerat historien. Flera av 1600-talets kyrkoordningsförslag varnar uttryckligen för sådana tilltag och dessutom var predikanten ansvarig för fakta inför sorgehuset. Vidare menar Berthil Broomé i sin avhandling om Nils Stiernsköld att uppgifterna i Paulinus Gothus predikan överlag är vederhäftiga och på viktiga punkter kan verifieras i samtida material.

Oavsett om redogörelsen för Nils Stiernskölds död och Berthils verksamhet helt och hållet återger faktiska händelser eller inte, är den intressant som källa om 1600-talets skeppspräster och deras uppgifter. I det första fallet ger den ett tidigt (låt vara indirekt) vittnesmål om hur en skeppspräst agerade och löste en av sina uppgifter under ett sjöslag. I det andra fallet återger den en idealbild inte bara av hur en amiral skulle dö, utan även av hur en god skeppspräst förväntades agera. Båda alternativen visar att skeppsprästerna hade en viktig funktion att fylla i 1600-talets svenska flotta.

Besättningen på *HMS Carlskrona* har till skillnad från den på *Tigern* inte drabbats av förluster i människoliv. Dagens sjömän möter sin skeppspräst under något lugnare omständigheter än de som rådde den där novemberdagen utanför Danzig för snart fyrahundra år sedan då Nils Stiernsköld miste livet. Men även idag hålls stundom korum och gudstjänst till sjöss, inte helt olika dem som hölls på Berthils tid. I skeppsprästernas verksamhet finns en kontinuitet från Danzigs redd år 1627 till Somalias kust år 2010.

ATT LÄSA OM FARTYGSPRÄSTER OCH LIKPREDIKNINGAR

Not: Citatet om Stiernskölds död är hämtat ur predikans tryckta upplaga från 1630. En avskrift av detta avsnitt ur Paulinus predikan återfinns även i tryck i Brunnström, E. (utg.). 1913. *En dagbok från 1600-talet författad av regementspredikanten vid Kalmar regemente, kyrkoherden i Bredaryd, Torskinge och Forsheda Andreas Bolinus*. Stockholm: Norstedt.

Broomé, Bertil. 1950. *Nils Stiernsköld*. Stockholm: utan förlag.

”Fartygspastorns loggbok HMS Carlskrona”, <http://piratprasten.blogspot.com/>, 2010-09-27

Gierow, Arvid. 1917. ”Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia”, *Kyrkohistorisk årskrift* 1917, s. 73-196.

Kaiser, Michael. 2004. ”Zwischen „ars moriendi“ und „ars mortem evitandi“. Der Soldat und der Tod in der Frühen Neuzeit”, i Michael Kaiser & Stefan Kroll (red.). *Militär und Religiosität in der Frühen Neuzeit*. Münster: LIT Verlag, s. 323-343.

Liedman, Elvir. 1960. *Amiralitetskonsistoriet i Karlskrona: En kyrkohistorisk undersökning*. Stockholm: Diakonistyrelsen.

Paulinus Gothus, Laurentius. 1630. *Trösteligh Lijkpredikning, Utöffwer then Edle och Wälborne Niels Stiernsköldz ... Christeligha begraffning ... och effter en Christeligh beredelse til dödhen med innerlighe Böner til Gudh, och Herrans Jesu Christi högwerdighe Natwards anammelse, Saleligha i Herranom affsompnade then 18 Novemb. Åhr, etc 1627. Framstelt uthi hans Wälborenhetz Socknekyrckio Gilbergha, på Wester Rekarne, then 12 Octobris åhr, etc 1628*. Strängnäs.

Stenberg, Göran. 1998. *Döden dikterar: En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*. Stockholm: Bokförlaget Atlantis.

Illustration: *Slaget på Danzigs redd* av Stefan Pluzanski